

A VÁLTOZÁS ESZKÖZE: A FANTÁZIA. AZ ANALITIKUS CSALÁDREGÉNYE.

(AZ ANALIZÁLT ÉS AZ ANALITIKUS FANTÁZIÁI A PSZICHOANALÍZISBEN)

Minden analitikus folyamatnak célja az a változás, amely hasonlítható ugyan a szocializációs folyamat történéseihez, de legalább két jelentős pontban különbözik attól. Először: az analízis a változást a tudattalan tudatosításával hozza létre, míg a szocializációs folyamatbéli változás csak utólag, némelykor pedig soha nem tudatosul. Másodszor: az analízisben a fantázia kiemelt fontosságú, mondhatnánk a változás megalapozója, előidézője, az analízis motorja. Nem csupán az analizált fantáziája lényeges, hanem ugyanilyen mértékben analitikusáé is. A szocializációs folyamatban a változásban a fantázia csupán alárendelt szerepet játszik, a hangsúly a tudatos környezeti ráhatáson van, de itt is szerepet kap a környezet – mindenekelőtt a primer csoport (a család) – fantáziája, amely annyira rejtve fejt ki hatását, hogy csak ritkán tudatosul. Így történhet meg, hogy (esetenként) a közvetlen környezettől távolabb álló, külső szemlélő előbb veszi észre a nevelői ráhatás mögött meghúzódó rejtett fantáziát, mint maga a nevelő.

Mint tudjuk: a pszichoanalitikus folyamatban két személy vesz részt: az analizált és az analitikus. A folyamat független attól, hogy az analizált olyan személy, aki problémáinak megoldásához vár segítséget, vagy túl ezen tanulni is szeretne analitikusától, mivel ő maga is analitikus kíván lenni. Az említett kétféle analízis csupán terjedelmében különbözik egymástól, ezért a következőkben nem teszünk köztük különbséget. De előbb fogalmazzuk meg, hogy **mi a fantázia?**

A fantáziák a latens tanulásból származó konfliktusok és elhárító-stratégiák **tudatos és tudattalan folyamatainak szcénikus sűrítvényei**. A fantázia létrejöttét a latens tanulás segíti, de befolyásolja a mindennapos tapasztalat, valamint a környezet megnyilvánulása. A fantázia nem csupán intrapszichés, de interperszonális hatással is rendelkezik, ez a politikában gyakran megfigyelhető. A „szeretett vezérről” alkotott fantáziák mesterségesen előidézhetők és irányíthatók – ez utóbbit propagandának nevezik, tömegeket tud mozgósítani és kollektív fantáziává alakulhat át. A fantázia az analízis személyközi kapcsolatára is hatást gyakorol, emiatt a kliens alkotó képzeletében *az analitikus személye nem a maga hétköznapi valóságában jelenik meg*, ezt az áttételben hasznosítani lehet. Analitikusának *fantáziált* imágóját az analizált intenzíven védelmezi.

A változás munkaeszközeként a szabadon szárnyaló fantáziát (a szabad asszociációt) neveztem meg, ennek csökkenése, vagy működésének képtelensége a változás akadálya. A fantázia szabad áramlásának katalizálója és moderálója az analitikus, aki neutralitásával biztosítja az analizált számára a megfelelő légkört, ezzel lehetővé téve, hogy az analizáltban kialakulhasson a biztonság érzete. Ez utóbbinak fontos motívuma az a képzelet, hogy analitikusától nem kell tartania, sőt analitikusa esetenként – ha ez szükségesnek mutatkozik – még az önmaga okozta sérülésektől is megvédi őt. Ebben a Budapesti Iskola kezdettől fogva eltért a freudi módszertől, amely az analizált frusztrálásával igyekezett a gyermekkorban elszenvedett sérüléseket feltárni. A későbbiekben már Kohut és a szelfpszichológia is a freudi módszertől eltérő terápiás technikát alkalmazott, amennyiben a freudi „bűnös ember” imágóját a „tragikus ember” képével váltotta fel, és a korai, narcisztikus sérüléseket elszenvedett „tragikus embert” igyekezett gyógyítani.

A fantázia funkciója nem pusztán egy belső történés megjelenítése, hanem az ennek megfelelő forgatókönyv manifesztációja is. Amennyiben ez nem lehetséges, úgy a fantáziák a tudattalanban eltűnnek. A fantázia a korai gyermekkorban azt a funkciót tölti be, amelyet a későbbiekben a felnőtt gondolkodás vesz át – ezért ez utóbbi, mint a tudattalan fantáziák modifikált változata is értelmezhető.

A fantáziák tartalmilag különböző csoportokba sorolhatók be: vannak agresszív-destruktív fantáziák, pregenitális, ödipális, narcisztikus fantáziák, és léteznek *a családdal kapcsolatos fantáziák (ide tartoznak a családtagok közös fantáziái: az úgynevezett „családtörténet”)*. Megfigyelhetők olyan képződmények, amelyek az említettek hierarchikusan egymáshoz kapcsolódó egységeiből épülnek fel. *Amikor a reális észlelés nem lehetséges*, titokzatos hézagok keletkeznek, így például a születés, szexualitás, halál vonatkozásában. Ezeket *a hézagokat a fantázia-tevékenység tölti ki*, ezáltal jönnek létre az úgynevezett infantilis elméletek.

Strukturálisan értelmezve a fantázia olyan képződmény, amely az egyén és a tárgy közötti affektív interakcióban jön létre. Tudati minősége a tudattalantól a teljes tudatosulásig terjed, lehet játékos-rugalmas elaboráció, de akár rigid, pszéudó-szabályokat megjelenítő egység, és szolgálhatja az elhárítást, az alkalmazkodást, de akár a pszichés feldolgozást is. Az analízisben az analitikus a fantáziákat értelmezi, szimbolikus történetté alakítva azokat. Semlegessége lehetővé teszi azt a fantáziát, hogy az analízisben nem is az analitikussal, hanem önmagunkkal (személyes tudattalanunkkal) beszélgetünk. Ha oly módon beszélhetnénk analitikusunkhoz, hogy közben nem kellene hallanunk azt, amit kimondunk, talán könnyebben átélhetnénk a biztonság érzését, de ugyanakkor nem lenne biztosítható tudattalanunk tudatosítása. A fentiek értelmében analitikusunk – bizonyos mértékben – saját tudattalanunk részévé válik. Semlegessége ellenére nem passzív, hanem aktív, de aktivitása csupán akkor lép működésbe, ha ez az önmagunkkal folytatott párbeszéd motiválásához szükséges (például egy masszív elhárítás esetén).

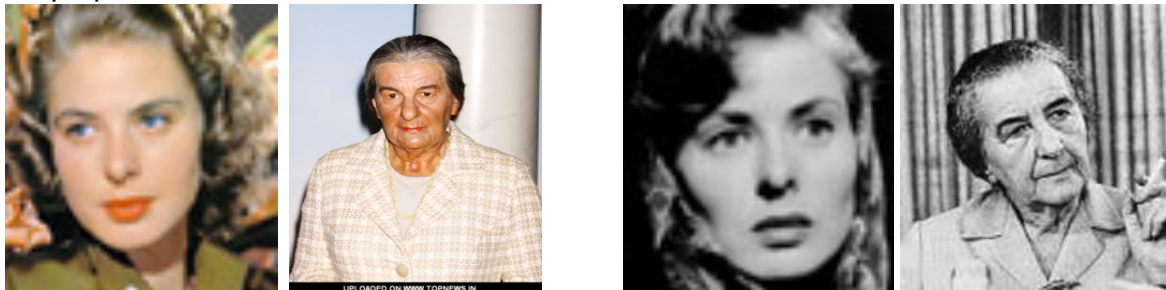
A páciens fantáziája diagnosztikus kiindulópontot is adhat, így következtethetünk szükségleteire, feszültségére. A fantáziák folyamatosan alakulnak mind a fejlődés, mind pedig az analízis folyamatában. Amennyiben a közvetlen viselkedésre kontrollálhatatlan nyomást gyakorolnak, úgy megteremthetik a feltételt akár egy patológiás (perverz, szadisztikus) viselkedés létrejöttéhez. „Intrapszichés ‘realitásunkban’ az internalizált apa gyilkosság áldozatává válik, kiraboljuk, száműzzük, szétdaraboljuk, – ugyanakkor pozitív érzelmeket is kelt bennünk, ha ez az internalizált apa egy valódi, élő emberben ölt testet, aki védelmébe vesz bennünket” – írja ezt Winnicott (1976) – és ez a fantáziált apa egy fantáziált élő emberként az analitikusban ölt testet.

Amikor az analizált nem képes szabadon asszociálni, illetve fantáziáit verbalizálni, az analitikus moderáló tevékenysége is korlátozott, hiszen könnyen megtörténhet, hogy az analizált az analitikus segítségét nem saját, kreatív történésként, hanem korrekcióként, „pedagógusi segítségként” éli meg. Következésként ez működésbe hozhat magasabb szintű elhárítást, elsősorban az intellektualizációt.

Mint már említettem, az analitikus megjelenése a kliens fantázia-világában, időnként szubjektív percepciójában is eltér a valóságtól. Ezt nem célszerű befolyásolni: maradjunk

semlegesek, ne igyekezzünk másnak mutatkozni, mint amilyennek páciensünk látni akar bennünket. Legtöbbször anyaként vagy apaként, ritkábban barátként fantáziál minket, és ezzel a fantáziájával kell dolgoznunk. Ha azonban fantáziáját a realitás szintjére kívánja áttenni (pl. barátként tekintve ránk tegeződni szeretne), már nem célszerű engedelmessé válnunk. Ez a kívánság ugyanis a jelenlévő szorongást jelzi, a kívánság teljesítésével pedig a terápiás kapcsolatban átélhető biztonság érzetét csökkentjük. Ezért az áttétel védelmében célszerű a komplementer kapcsolati viszonyt elkerülni. Ezzel felvállaljuk az autoritással járó felelősséget, de oldjuk a páciens bizonytalanságát, amely azt fejezi ki, hogy szüleiben, azok reprezentánsában: az analitikusában – bennünk – nem volt képes, nem képes megbízni.

Az elhangzottakat experimentálisan igazolja egy példa: Ingrid Bergman egy filmjében nagy sikerrel játszotta el az idős Golda Meir szerepét. Két év múltán, amikor egy közvélemény-kutató felmérte: milyen Meir fantáziált képe, a megkérdezettek többségének Bergmann fiatalkori arca jelent meg, még azoknak is, akik a közelmúltban olvastak Meirről és látták fényképét.

Ezek után vegyük szemügyre a fantáziák egy jellegzetes formáját: a neurotikus családdregényét.

Freud (1908/1909) felfigyelt a nappali ábrándozásokban megjelenő olyan fantáziákra, amelyek először a gyermekkori testvér-rivalizáció korszakában jelennek meg. E fantáziákat a mellőzöttség, az irigység, de leginkább az jellemzi, hogy a vérszerinti szülő helyére egy, nála „értékesebb”, (előkelőbb, magasabb szociális státuszú) személy lép, aki a gyermek fantáziájában „igazi” édesapává válik. E fantáziákat, amelyek később az analízisben is megjelentek, Freud „a neurotikus családdregénye” elnevezéssel illette.

A családdregény pszichogenezise akkor következik be, amikor a gyermek felfigyel a szülők szexualitására, és fantáziája szexualizálódik. A gyermek az anyát – aki sóvárgásának és szexuális kíváncsiságának egyaránt tárgya – behelyezi egy olyan szituációba, amelyben hűtlen asszonyként, titkos szerelmi kapcsolatok főszereplőjeként van jelen, önmagát pedig e kapcsolat „édes gyümölcséeként” fantáziálja. E szakaszban megtalálható a bosszúvágy és a megtorlás motívuma: a szülői tökélyben csalódott gyermek fantáziájában így áll bosszút a szülőn. A később született gyermekek, akik igyekeznek elődeik jogait csorbítani és saját legitimációjukat erősíteni, igyekezetükkel felfokozzák az idősebb testvér fantáziáit. Az analízisben idővel kiderül, hogy a devalvált apafigurának egy előkelőbb figurával való helyettesítése nem más, mint gyermeki sóvárgás az egykoron oly szép és gondtalan életszakasz iránt, amikor a gyermek fantáziái még csakis a csodálatot jelenítették meg; amikor az apa volt fantáziájában a legerősebb és a legelőkelőbb, és az anya a legszebb és legkedvesebb asszony a világon.

A gyermekkori fantáziák után vizsgáljuk meg az analitikusok fantáziáit – amelyek (többé vagy kevésbé) hasonlíthatók a szocializációs folyamat fantáziáihoz. Mint ismeretes, az analitikussá-váláshoz előbb a saját élményű („személyes”) analízist, majd a tanulmányi analízist, végül két szupervíziót kell abszolválunk. Ehhez majdnem annyi időre van szükség, mint amennyi ahhoz kellett, hogy gyermekből felnőtté váljunk. Analízisünk kezdetén analitikusunk idealizációja folyik, de ahogy a gyermek megtanul kételkedni a szülői tökélyben, az analizált is felfigyel analitikusának botlására, és bírálgatni kezdi őt.

A jól működő analízisben – az úgynevezett „analitikusi mézeshetek” elteltével (© by Ferenczi) – megjelenik a negatív áttétel, és az analizált megkezd analitikusának deheroizálását. Párhuzamosan elkezd a „kaucs-testvérekkel” való rivalizációt és arról fantáziál, hogy ki a legokosabb, legkedveltebb „gyermek”, ki az, akit analitikusa kevésbé fogad el, akit nem kedvel, esetleg butának tart. Mindez előkészíti az analizált önállósulási folyamatát, amely szocializációs folyamatában átélt függetlenedési törekvéséhez hasonlítható. Előfordulnak olyan analízisek, ahol a leválás nem jön létre, mint ahogyan a szocializációs folyamat önmagában még nem biztosítja a felnőtté vált gyermek autonómiáját, ehhez kell a jó szülő, aki nem köti magához a gyermeket, hanem célja annak önállóságra való felkészítése. Az analitikus feladata hasonlít a jó szülő feladatához: elvezeti képzettjét egy pontig, amikor az elemző (analitikus) gondolkodás – beépülve az analisandus/analisanda kognitív tevékenységébe – a megfelelő pillanatban, mintegy programozottan, működésbe lép. E pontot elérve mondhatjuk azt, hogy az analízis folyamatában a kliens odáig jutott, hogy már képes az elemző tevékenységre, önállóan, de nem segítség nélkül. Ekkor megkezdődhet az úgynevezett tanulmányi analízis, ettől kezdve a személyes analízisbe már beépülnek képzési motívumok is.

Az első szupervíziós-eset megkezdésével változik az analitikus személye, ez mindkét szereplő számára próbatétel. A jelenleg még csak kandidátus, de leendő analitikus fantáziájában felelevenednek mind szocializációs folyamatának, mind személyes analízisének emlékei. Elméleti képzése során találkozik kaucs-testvéreivel (bemutatkoznak egymásnak, hisz’ addig csak az analitikushoz vezető utcán látták egymást), és fantáziájukban megjelennek az „*analitikus-családdregény*” első motívumai. Az elméleti képzésben a korábban csupán fantáziált rivalizáció most már a realitás szintjére tevődik át. A szemináriumokban a kaucs-testvéreken kívül jelen vannak „távolabbi rokonok” (más analitikusok képzettjei: kaucs-unokatestvérek), és a személyes analízisben feldolgozatlanul maradt indulat-áttétel az elköteleződött „tanítványi hűség” formájában mutatkozhat meg.

Említésre méltó a kandidátus családdregényének az a fejezete, amelyet szupervíziója során az analitikusa személyében bekövetkezett változás nyit meg. Ha a tanulmányi analízisben a családdregény-motívumok korábban nem kerültek feldolgozásra, a leendő analitikus fantáziájában felelevenedhet a szeretett, elveszített objekt keresésének és megtalálásának vágya, vagy az illúziók elvesztése okozta nárcisztikus trauma reparálásának igyekezete. Nem ritkán megjelennek az úgynevezett „megmentéses” fantáziák, amelyek lényegét „a megesett nő megmentésének igyekezete” metaforával jellemzett Freud (1910). Véleménye szerint az analitikus tudattalanjában a megmentendő nő (illetve a megmentendő páciens) az anyát képviseli, akinek „megmentése” az ödipális apával való rivalizációt és az anya (tudattalan) kisajátítását szimbolizálja.

Frosch (1959) ezt az analitikusok képzésére adaptálja: „Ahogyan számos páciens felnőttként is megszenvedti az elmaradt szublimációból eredő traumát, ugyanezt a leendő analitikus is megszenvedheti” Míg azonban az analízisben a családragény motívumainak megjelenése *segítette* a büntudat feldolgozását, a szupervízióban ez – (áttétel formájában) – a kandidátus által kezelt személyre projektálódhat, és annak problémájaként jelenhet meg. Habár ezt a leendő analitikus feldolgozatlan nehézségeként szoktuk értelmezni, kérdésessé válhat: alkalmas-e a szupervízió a személyes problémák pótlólagos feldolgozására? Ugyanis a probléma ilyenkor már sokszorosan összetett: nem mindig egyértelmű, hogy a szupervízióban lévő leendő analitikus tudattalanjában a „megmentendő személy” páciensét, anyját/apját, szupervízióját ellátó, vagy esetleg legelső analitikusát jeleníti meg, – azaz ki az a fantáziált személy, akit a szupervízióban lévő kandidátus megmenteni (visszaszerezni? megtartani? kisajátítani?) szeretne. Ha pedig a megmentéses-fantáziák a *tudattalanban* elsüllyedve feldolgozatlanul perzisztálnak, felerősíthetik mind a családragény, mind a tanítványi hűség (szintén tudattalan) motívumait. Ez nem csupán az „analitikusi családragény” fantáziáit erősíti, hanem másodlagosan azt a csoportkohéziót is, amely az egyes pszichoanalitikus iskolák összetartozásában, kedvezőtlen esetben pedig szembenállásukban nyilvánulhat meg.

Végül elkövetkezik a vizsga ideje. Nagy egyesületeknél, ott, ahol több kiképző intézet működik (pl. Angliában, Németországban) a vizsga] konfirmáció, a szó valamennyi értelmében. Kemény próbatétel, amely szükségszerűen nem mentes a vizsgáztató személyes és analitikusi családragényének motívumaitól sem. Bár a vizsgáztató kiképző analitikus már három vizsgát abszolvált, de ő is ember, és mint ahogy Freud (1937) írja: „tökéletesen kianalizált ember nem létezik” – más szóval: nem minden analízis járhat tökéletes eredménnyel. Az említett nagy egyesületek vizsgáin hallható vitákban – akár csak a hazai egyetemi, PhD, vagy az akadémiai (nagy doktori) vizsgákon – a feldolgozatlan családragény-fantáziák jelenléte gyakran felfedezhető. A vitákban észrevehetően megjelenik egyik-másik opponens „megmentéses fantáziája”, vagy a fantáziált riválissal vívott (szellemi) küzdelme. Mivel sem az egyetemen, sem az Akadémián nincs helye analitikusi értelmezésnek, a feldolgozatlanul maradt indulatok a vizsgázóra projektálódhatnak, rossz esetben rajta csattannak – most már nem csupán fantázia formájában, (mint a Freud által jellemzett gyermeki bosszú a frusztráló szülőn,) hanem esetenként a vizsga eredményének numerikus formájában is. Ha a vizsgázó sérült, vagy hátrányos helyzetben érezhette magát, úgy belépést kérhet (vagy szabadjegyet nyerhet) a vizsgáztató családjával szembenálló „rivális családba”: tanszékre, munkahelyre, analitikusi iskolába. Mint a párválasztásban, az analitikus választásában is feldereng az elveszített szülő egyik-másik vonása, amelyet korábban választott analitikusában, most pedig csoportjában megtalálni vél. A már licenszszel rendelkező vizsgázott kolléga mindezt családragény-fantáziájában magával viszi választott csoportjába.

A fantázia oldaláról indultunk el, a változás motorjaként a fantáziát neveztem meg. E folyamatban kialakuló változást a rendelkezésre álló idő rövidege miatt csak kivonatossan tudtam felvázolni. Már csak arra marad időm, hogy megismételjem, és figyelmükbe ajánljam a bevezetőben egyszer már elhangzott fontos mondatot: „A reális észlelés hiányában keletkezett titokzatos hézagokat a fantázia-tevékenység tölti ki”. E hézagok pótlását a továbbiakban most már az Önök fantáziájára kell bíznom.

(Elhangzott a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület „Változások és kölcsönhatások: a pszichoanalízis mint alkotás” címmel 2007 őszén megtartott konferenciáján)